

## Громадянське виховання особистості в умовах розвитку української державності

Короленко В.Л.

Миколаївський державний університет

ім. В.О. Сухомлинського.

*У статті розглядаються методи педагогічного впливу на дітей середнього шкільного віку, які сприяють повноцінному вихованню майбутніх громадян. Надається важливість ролі національної української культури не тільки у школі але й поза школою, яке має здатність корисного впливу на моральні погляди та власну поведінку дитини. Підкреслюється суттєвість впливу на дітей народних національних традицій, свят, ритуалів і т. ін., що складає значний пласт культури, це формуватиме в них якості справжніх громадян.*

*The article deals with the methods of pedagogical influences on teenagers-schoolchildren which favor their upbringing and forming of their personality as citizens. The article shows the importance of national Ukrainian culture not only at school but also out of school, which influences positively on the child's moral behavior. The author underlines the importance of influence national traditions, holidays, rituals and etc, which constitute considerable part of culture. It will form qualities of full-fledged individual.*

Здобувши у 1991 році незалежність, Україна стала на демократичний шлях розвитку; нині в нашій країні відбувається процес побудови громадянського суспільства і правової держави, головне завдання якої полягає в захисті прав і свобод людини, її життя й добробуту згідно із загальноприйнятими принципами та нормами міжнародного права. За

Конституцією (Основним Законом) України, основні права і свободи людини невідчужувані й належать кожному від народження.

Це зумовлює необхідність пошуку нових підходів до вирішення завдань виховання молодих поколінь, адже утверджувати нові форми життя, притаманні Українській державі, як суверенній, незалежній, демократичній, соціальній і правовій, здатна особистість, котра, соціалізуючись у сучасних умовах, набувала б відповідних рис і якостей, що характеризують її як громадянина.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначається: “Національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування у дітей і молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім’ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь” [13; 2].

У юридичному словнику поняттям “громадянин” – це “...особа, яка належить до конкретної держави, яка знаходиться під її владою”. Зазначається, що держава дає громадянину права, захищає його за кордоном. У свою чергу громадянин повинен виконувати приписи держави і виконувати встановлені нею обов’язки. Сукупність цих прав та обов’язків складає політико-правовий статус громадянина, що відрізняє його від іноземних громадян і осіб без громадянства.

Громадяни мають правоспроможності, тобто спроможності своїми діями набувати права створювати для себе юридичні обов’язки, а також нести відповідальність за скоєні правопорушення. Дієздатності громадянин набуває при досягненні встановленого законом віку. Громадянин є суб’єктом права [19; 41].

Конституція України пов’язує поняття “громадянин” насамперед із правами людини. Згідно з Основним законом України (ст. 22), кожний

громадянин має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

У ст.68 проголошено, що кожний громадянин України, згідно з Конституцією держави і її законами, не повинен зазіхати на права і свободи, честь і гідність інших людей [9; 8, 19].

Сучасна соціальна українська філософія під поняттям “громадянин України” розуміє не тільки українців (за національним походженням), а й усіх громадян, які мешкають на території Української держави і є представниками різних національностей і націй [1; 197].

Співзвучно юристам і філософам дають тлумачення поняття “громадянин” політологи. Так, політологічний енциклопедичний словник (За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна) роз’яснює досліджуване нами поняття як соціальний тип особистості, якій притаманні законопослушність, уміння сполучати власні й державні інтереси, почуття обов’язку перед Батьківщиною.

Поняття “громадянин” намагалися розкрити відомі політичні діячі минулого. Так, М.Грушевський визначав громадянина як незалежну і повноправну людину, яка бере участь у будівництві свого народу, своєї землі [7].

Г.Ващенко розглядав громадянина як особу, котра служить власному народу, спроможну присвятити йому своє життя. “Тільки на основі високих ідеалів, – зазначав він, – можна створити міцну, цілісну особистість” [4; 174].

У сучасній Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності громадянин визначається як людина, котра ідентифікує себе з означеною державою, в якій вона має відповідний юридичний статус, що є основою для користування зазначеними правами [10; 7].

Звернення до спеціальної літератури, присвяченої розкриттю питань, засвідчує, що на сьогодні у вітчизняній теорії набули поширення різні підходи до трактування суті поняття “громадянство”. Наприклад, М.Бургін

стверджує про наявність різних рівнів громадянства. На його думку, на державному рівні “існує формальний статус громадянина і неформальне поняття, яке пов’язане з розвитком демократії у суспільстві” [3; 14].

Цікавим є підхід до розуміння суті поняття “громадянство”, сформульований В.Оржехівським. На його думку, для того, щоб бути громадянином, недостатньо належати до якоїсь спільноти, треба бути гідним її вимог. Досліджуючи проблему громадянської освіти в Україні, він доходить висновку, що зазначена відповідність умовам виявляється на трьох рівнях особистості: інтелектуальному (сфера мислення), емоційно-вольовому (сфера відчуттів, почуттів, установок), дієвому (діяльність, спілкування, поведінка) [14].

Не спостерігалось однастайності щодо визначення суті поняття “громадянство” і на консультаційній зустрічі експертів європейського проекту “Освіта для демократичного громадянства” (1996). Аналіз її матеріалів свідчить, що найчастіше у виступах її учасників застосовувалися такі визначення: “...громадянство є історичним контрактом між індивідом та державою”, “...громадянство стосується взаємодії індивідуума в політичній будові та частини громадян в інституційовані права”, “...громадянство виявляється в безперервній участі індивідів у здійсненні суспільних прав” та ін. [11; 10].

Ж.-Ж.Руссо у XVIII столітті висловлював досить своєрідну думку щодо проблем громадянського виховання. Він стверджував, що громадянське в особистості придушує індивідуальне, природне, а тому їх аж ніяк не слід поєднувати. Можна виховати або громадянина, який живе “для інших”, або “людину для самої себе”. Якщо людина живе “для інших”, то перебуває, на думку Ж.-Ж.Руссо, у суперечності з власною природою, якщо “живе для самої себе”, то попадає в конфронтацію із суспільно-державними установами. Отже, “...доводиться обирати одне з двох – створювати або людину, або громадянина, оскільки не можна створювати водночас обох” [16; 27]. Несумісність громадянських та індивідуальних начал у психіці Ж.-

Ж.Руссо пояснює вадами сучасного йому суспільства.

Ж.-Ж.Руссо вважав, що якщо суспільство не може сприяти правильному вихованню дитини, гасить у ній спонтанні прагнення до співробітництва, то її треба виховувати поза суспільством, на лоні природи, відповідно до природних потреб [16; 27].

Гегель висловлював думку про моральний сенс громадянськості. Загальним обов'язком, на його думку, є принесення себе в жертву державі. Коли це необхідно, особистість повинна віддати життя, оскільки вона не належить сама собі. У державі людина відчуває свою власну сутність і, завдяки приналежності до неї, переживає гордість за саму себе. Водночас і держава мусить бути вдячною своїм громадянам. Саме в ній кожен має відчувати, зазначає Гегель, "...захист своєї особистості". "При виконанні свого обов'язку індивідуум повинен знаходити власний інтерес, своє задоволення чи користь, і з його середовища у державі повинно виникнути для нього певне право, завдяки якому загальна справа стане його власною справою" [6; 211].

У збалансованому поєднанні обов'язків і прав громадянина, зазначає Гегель, і полягає "внутрішня сила держави" [6].

Що стосується слов'янського світу, то питання виховання громадянськості, як головної складової менталітету українців, сягають своїм корінням часів Київської Русі. Як засвідчує звернення до наукових джерел, поповнення освіченими людьми для розв'язання питань державного управління, внутрішньої і зовнішньої політики здійснювалося за допомогою шкіл, які перебували під патронажем руських князів. Водночас значний вплив на громадянське виховання молодих поколінь у цей період розвитку нашої держави справляла народна педагогіка. Її правила і неписані закони, які передавалися від покоління до покоління, містили узагальнені уявлення народу про ідеал розвинутої, гуманної, працелюбної людини, захисника своєї батьківщини. Внаслідок цього під впливом історичних легенд, переказів і билин "...формувався патріотична свідомість підлітків і юнацтва.

Прикрашені романтикою й овіяні славою подвигів в ім'я вітчизни образи билинних героїв сприймалися як моральний ідеал, модель громадянської поведінки” [8; 19].

У часи Козацької держави, за визначенням М.Грушевського, громадянськість характеризується “високим рівнем національної свідомості, патріотизму, активності народу, його героїчної боротьби за свободу й незалежність” [8; 115]. Саме за час правління Б.Хмельницького набувають чинності нові для того часу демократичні принципи народовладдя, що базуються на пріоритеті непорушності прав людини і народу.

У подальшому спостерігаються дещо суперечливі тенденції у розумінні суті і ролі громадянського виховання дітей і молоді, зумовлені особливостями історичного розвитку нашої держави. Проте, незважаючи на складні суспільно-політичні обставини, в яких перебував український народ, передові вітчизняні мислителі вірили в нескореність духу українського громадянства, закликаючи на боротьбу за незалежність.

Проблема громадянського виховання знайшла певне відображення в педагогічному доробку І.Галятовського. Ідеал людини в його творах – це той, хто бореться за свою вітчизну, не зраджує свого народу, людина чесна, справедлива [5; 111].

Палким прихильником виховання дітей на засадах вітчизняного досвіду відповідно до потреб свого суспільства був Г.Сковорода [15, 29]. Свого часу він висунув ідею суспільної, позастанової цінності людей, праці, рівності й однакової моральної значущості всіх видів трудової діяльності. Філософ високо цинив і пропагував культуру і традиції українського народу, його народну педагогіку, її принципи і методи.

Визначну роль у цьому русі відіграли відомі педагоги, письменники, культурні діячі. З-поміж тих, хто зробив вагомий внесок у цю справу, були В.Антонович, М.Драгоманов, П.Житецький, М.Костомаров, М.Коцюбинський, П.Куліш, М.Лисенко, О.Потебня, С.Русова, О.Стоянов та ін.

Вважаємо слушною думку К.Ушинського, який зазначав, що почуття національної самосвідомості людини, його любові до Батьківщини формуються в процесі виховання й складають моральну основу виховання громадянина. Одним із основних завдань морального виховання К.Ушинський вважав формування “діяльних громадян”, яким притаманна “моральна основа особистості”, присутні почуття національної самосвідомості людини, любові до своєї Батьківщини” [18; 39].

П.Блонський у своїх працях щодо виховання громадянина зазначає: “Або йдеться про громадянина справедливої держави, і тоді громадянське виховання, як таке, замінюється моральним, або йдеться про специфічне виховання громадянина даної держави, тоді моральність підкоряється політиці” [2; 84]. Таким чином, П.Блонський виступав проти освіти, яка підкоряється політиці, розцінюючи її як відкритий вплив політики на виховання й підкорення їй моральності людини. На його думку, громадянське виховання повинно бути невід’ємним від морального, оскільки в справедливій державі ідеальним громадянином буде моральний громадянин, моральна людина, яка робить свою справу й служить добру і справедливості [2; 93].

Розглядаючи генезу ідей громадянського виховання, не можна обійти увагою твори А.Макаренка, який вважав виховання громадянина основою формування особистості і сформулював основні характерні риси, притаманні такій людині, а саме: уміння кваліфіковано працювати, бути політично і економічно освіченим, володіти високою загальною культурою, уміння працювати в колективі, бути дисциплінованим тощо. Громадянськість, стверджував педагог, проявляється також в усвідомленні необхідності професійного і соціального самовизначення з урахуванням реальних обставин, особистих нахилів і потреб держави [12].

На його думку, “...обов’язок перед країною, перед усім суспільством, перед людством може витікати... тільки з глибокого, свідомого і в той же час кровного відчуття солідарності, твердого переконання в тому, що ця

солідарність – благо для всіх людей і в тому числі для мене самого... Громадянський обов'язок є функцією суспільного інтересу, бо лише так, – стверджував А.Макаренко, – виховується почуття громадянської честі, обов'язку, свідомість зобов'язаності стосовно інших людей” [12; 249].

Як відомо, педагогічна концепція А.Макаренка відрізнялася вираженою спрямованістю на підкорення ролі особистості колективу, державі. У працях педагога головною проблемою виховання громадянина було завдання виховання свідомої дисципліни, колективістської етики, зміст якої полягав у вихованні людини, котра гармонійно поєднувала б у собі власні інтереси з інтересами суспільства.

Поділяємо точку зору педагога про те, що мета виховної роботи повинна бути виражена в реальних якостях людей. Вважаємо, що активна громадянська позиція молодого покоління – одна з найактуальніших проблем, пов'язаних з вихованням колективу. Тому виховання і вплив на людину словом, своєчасно даною порадою педагога, який є чесним у ставленні до учня, готовий прийти йому на допомогу не тільки словом, а й ділом, є дієвим.

В.Сухомлинський зазначав, щоб виховати справжнього громадянина, треба всю систему взаємин в колективі будувати так, щоб основна частина зусиль кожного його вихованця була спрямована на турботу про батьків, товаришів, всіх, хто потребує допомоги й підтримки, щоб життя колективу збагачувалось змістовною, ідейно насиченою діяльністю. В колективі на основі вчинків повинні сформуватися переконання й звички, що є основою виховання громадянина [17].

Проблема громадянського виховання молодих поколінь має досить тривалу історію: її першопочатки знайшли відображення ще в наукових трактатах античних філософів, мислителів, громадських діячів. Подальший її розвиток пов'язаний з ідеями і поглядами, які панували у суспільстві на різних етапах її поступу. Особливого значення ці питання набули з прийняттям Україною незалежності, що викликало необхідність її



переосмислення та переоцінок з позицій новітнього підходу розвитку нашої держави.

Визначено психолого-педагогічні умови позаурочної діяльності з учнями основної школи, до яких відносимо широке використання народної творчості, традицій українського народу; забезпечення позитивного емоційного стану учнів; врахування вікових особливостей школярів; індивідуальний підхід до вихованця, що ґрунтується на єдності індивідуальної та колективної форм буття людини у суспільстві; забезпечення активної позиції учнів у процесі розв'язання складних питань суспільного життя.

## Література

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
2. Блонский П.П. Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 695 с.
3. Бургін М. Виховання громадянина: проблеми, структури, функції // Освіта України. – 1997. – № 11. – С.14.
4. Ващенко Г.П. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський Вісник, 1994. – 192 с.
5. Галятовський І. Ключ розуміння. – К.: Наукова думка, 1985. – 444 с.
6. Гегель Г.В. Основи філософії права, або природне право і державознавство. – К.: Юніверс, 2000. – 329 с.
7. Грушевський М. Хто такі Українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
8. Грушевський М.С. Початки громадянства: Генетична соціологія. –

- Прага, 1921. – 328 с.
9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
  10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шляхи освіти. – 2000. – № 3. – С. 7-13.
  11. Lacroff S. Democracy: History, Theory, Practice. Boulder, Co: Westvien Press, 1966. – 246 p.
  12. Макаренко А.С. Сочинения: В 7-ми т. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1958. – Т. 5. – 558 с.
  13. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – 11-18 липня.
  14. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина // Відродження. – 1998. – № 2. – С. 2-4. (189)
  15. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди / За ред. О.Г.Дзевєрін. – К.: “Вища школа”, 1972. – 246 с.
  16. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре. Трактаты. – М.: Канон-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.
  17. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 3. – 719 с.
  18. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 11 т. – М.-Л., 1948. – Т. 2. – С. 444.
  19. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программы, методы. – Самара: Самарский университет, 1995. – 331 с.